

حامد علی بلوچ

اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ بلوچی، جامعہ بلوچستان، کوئٹہ

بلوچی زبان و شلیمانی گالوار: توارزانتی وانشت

Hamid Ali Baloch*

Assistant Professor, Department of Balochi, University of Balochistan, Quetta.

*Corresponding Author: balochhamidali429@gmail.com

The Sulaimani Dialect of the Balochi Language: A Phonological Study

The Sulaimani Dialect is one of the ancient dialects of the Balochi language which is spoken in Sindh, the Punjab and eastern parts of Balochistan. This dialect has also been named as 'Eastern Dialect, Northern Dialect and Rindi Dialect' by the British Orientalists. It's of great importance because of the Classical Poetry from 1400AD-1700AD. It's preserved the most ancient lexical elements, phrases, idioms and the proverbs in earliest form. With the passage of time and contact with the bordering new Indo-Aryan languages, the Sulaimani dialect has borrowed a few sounds from these languages, as well as maintained the original ancient Indo- Iranian and proto-Iranian sounds. This paper illustrates the process of phonetical change in Sulaimani dialect of the Balochi language as well as the preservation of the original sounds.

Key Words: *The Balochi language, Sulaimani Dialect, western dialects, phonetics and phonology.*

پتار:

بلوچ گلزمین و ہند و سیمسر دراج و پراہ انت و بلوچ راج ہے سیمسرانی سرا، ہمینچو شنگ و شانگ انت کہ آئی و زبان و توار زہند (Phonetical System) و زانگ و جوانی و تپانگ آران نہ انت۔ اے و ہد و بلوچی و بازیں گالوارانی گال جتا جتا میں توار زہنداں گنگ بت و اے زانگ و جہد ہم کنگ نہ بوتگ کہ بندری توار کجام انت۔

رودرہ، روبرکت، زربار، گوربچان، نندو کیس بلوچ وئی جتائیں گالواری توار زہنداں کارمرزن آنت ۽ ہرکس گشیت کہ جوان تریں توار زہنداں توارینکانی کارمرزی ہمائی نیگ انت۔ مثال ۽ حبر ۽ رخشان، مکران، کراچی، سندھ، کوہ سلیمان، اوگستان ۽ ایران ۽ بلوچ وئی وئی ہنداں لوزاں بلوچی ۽ اسلیں گالوار ۽ پوہ بیت۔ اسے درگت ۽ المی انت کہ دراہیں توار زہنداں گیشینگ بہ بنت ۽ آیان ۽ زباناں توارینکانی ر ہنداں ر د ۽ سگین (Standardize) کنگ بہ بیت۔

سلیمانی گالواریکے چہ بلوچی ۽ ہما گالواران انت کہ زبان زانتانی کنگ ۽ رداگوں کو نہیں ایرانی زبانان ہدپ ۽ نیک انت۔ اولی رند ۽ سلیمانی گالوار ۽ نام جوزف الفنبان ۽ "رودراتکی کوہی گالوار (Eastern Hill Dialect(s) "دانگ ۽ وئی کتاب (The Baluchi Language: A Dialectology with Texts) سلیمانی گالوار ۽ توار ۽ توار ہنداں، دروشم ۽ دروشم زانتی، ہر ہنداں ۽ گال ۽ گالتوارنی گیشینگ ۽ جہد گرتگ۔ آئی ۽ کنگ ۽ ر د ۽ لانگ ورتھ ڈیمز ۽ کاراں چہ پیس ہرچی کہ سلیمانی گالوار ۽ سرکار بوتگ، آدر ہا پوچ آنت، پرچہ کہ آیان ۽ بلوچی زبان ۽ توار گالوار ۽ بابت ۽ سرپدی نہ بوتگ۔ آئی ۽ کنگ ۽ ر د ۽ سلیمانی گالوار ۽ سرگیشتریں کار 1830-1930 براں سدسال ۽ نیام ۽ بوتگ انت کہ آسانی تہا گیشتریں پرگی بلوچی ۽ گالواران نابلد ۽ نا پوہ بوتگ انت۔^(۱)

دیتر ۽ جوزف الفنبان سلیمانی گالوار ۽ کسانیں گالوارانی بابت ۽ گشیت کہ بلوچی زبان پنجاب ۽ تہا مدان مدان ۽ گار ۽ بیگواہ بیان انت ۽ ڈیرہ غازی خان ۽ تہا بلوچی زبان ۽ جاہ ۽ لہنداں براں سرانگی زبان دیمآ آیان انت۔ سب ۽ بگرداں کو بلوچ کو بلوچ داں موسیٰ انیل ۽ بلوچی ۽ سلیمانی گالوار زندگی انت۔ یلئے جوزف ادا تونہ، ہارتھی ۽ فاضلہ کچھ ۽ گپ ۽ نہ کنت کہ اودا گیشتر بلوچی زبان ۽ گپ بیت۔ آئی ۽ کنگ ۽ ر د ۽ سلیمانی گالوار جیک آباد ۽ بگرداں ڈی۔ جی خان ۽ کنگ بیت۔ پدا سونمیاں۔ اٹھل ۽ بگرداں سب ۽ کہ ایشرا "کچی جی بولی" گشنت۔ نیام ۽ نصیر آباد، ڈیرہ مراد، جھل گسی ۽ ہم ہے گالوار کارمرز بیت۔^(۲)

ہے گپ ۽ پدا اسر جمیں گالوارانی توار ۽ توار زہنداں گیشینگ ۽ جہد کنگ بوتگ کہ بلوچی ۽ توار چہ کیے دومی ۽ چتور گیشینگ بیت۔

”ہ“ ۽ توار ۽ گیشینگ ۽ گیوار:

بلوچی زبان ۽ تہا ”ہ“ ۽ رودراتکی گالوار براں سلیمانی گالوار ۽ پہ ”aspiration“ ۽ توار ۽ کارمرز بیت ۽ ایدگہ گالوارانی تہا جتا آبے ۽ دروشم ۽ کارمرز بیت۔ گیشتر زبان زانت ۽ کو اسانی کنگ ۽ ر د ۽ سلیمانی گالوار ۽ تہا ”ہ“ ۽ توار چہ سرانگی، سندھی، یا پنجابی ۽ زورگ بوتگ، بلے اسے پدیں گپے کہ اوستا ۽ سنسکرت ۽ تہا ہم ہے ڈولیں توار آست

انت^(۳) کہ آگوں سلیمانی بلوچی ء ہمدپ آنت۔ بوت کنت کہ اے بلوچی ء ہزاراں سال پیش ء توارے کہ اوستا، سنسکرت ء کوہنیں پارسی ء زمانگ ء ماں بلوچی ء کارمرز بوتگ۔ یلئے اے گپ ء ڈس ء نشان بلوچی ء دگہ نیچ گالوار ء نہ رسیت۔ اے گپ ء چہ اندازگ بیت کہ بلوچی ء سلیمانی گالوار ء چہ نوکیں ہند آریائی زبانان اے تواروتی گرتگ۔ ادا سلیمانی گالوار ء تہا پہ درور لہنتیں ہے رنگیں لبز نبشہ کنگ بنت کہ آیانی تھا ”ھ“ aspiration/ ء توار ء کارمرز بیت۔

اولی بزاں سری ”ھ“:

گال یا لبز ء اول سر ء آیوکیں ”ھ“ بزاں (aspiratic sound) ء لہنتیں مثال چواے ڈول ء آنت۔

ایدگہ گالوار	سلیمانی گالوار
بوتار ^(۴)	بھوتار
پیگ	بھینگ
پنار	بھنار
پیشی	بھیشی
پولات	بھولات
پرگ	بھرگ
پوج	بھوژ
پوڑی	بھوڑی
تیلانک	تھیلانک
جگت ^(۵)	جھگت
چگت	چھگت
چنگ	چھنگ
چم	چھم
دریس	دھریس
کنگ	کھنگ

کھڈ
کھنیت
وہش

کڈ
کنیت
وٹ

نیاجی ”ھ“:

سُلیمانی گالوارء ”ھ“ ء آب ماں گالانی نیام ء ہم چونو کہیں ہند آریائی زبانانی ڈول ء کارمرز بیت کہ اے توار
ماں بلوچی ء ایدگہ گالوارانی تہا کارمرز نہ بیت۔ چوشکھ مچھار۔ چارء اگھا^(۱)۔ دیمبا؛ اچھا^(۲)۔ شرء اے
ڈولیس ”ھ“ بلوچی ء دگہ بچ گالوارانی تہا کارمرز نہ بیت ء نیکہ ایش ء توار آست انت۔

گڈوی ”ھ“:

سُلیمانی گالوارء گالانی گڈسرء ہم ”ھ“ ء توار کارمرز بیت۔
چوشکھ،

سُلیمانی گالوار	ایدگہ گالوار
سکھ	سک
مُچھ	مُچ
بارتھ	بارت
پنڈھ	پنڈ
پنٹھ	پنٹ
رکھ	رکت

اداپہ وانوکاں گپے پڈر کنگ لوٹاں کہ بلوچی ء سُلیمانی، کچی ء ہندی گالوارانی نیام ء زیاتیں پرک ء پیئرے
نیست انت۔ اگاں کسانیں پرکے آست گڑا آپرک ء پیئر توار ر ہند ء توار یکانی انت۔ روبرکتی ء سُلیمانی گالوارانی تہا
بازیں جاہاں آبانی توار بدل بنت ء ہے حساب ء سرجمیں گال ء توار ر ہند ہم بگلیت۔ اگاں بندر ء بچارے داں لبز ء بندر ء
بُنشت یڈول ڈرا بیت۔ اے گپ ء زانگ الم انت کہ توار ر ہند ء تہا کدی ء چونی ء بدلی انگ۔ اگاں اے خیال کنگ بہ
بیت کہ اے آبانی توار چہ سندھی، پنجابی، سرانگی ء ہندی ء زورگ بوتگ انت ء ہے زبانان سُلیمانی گالوار سان دانگ
انت داں اے گپ پہک رڈ بیت۔ پرچا کہ سُلیمانی گالوار ء تہا لہتیں توار داں روج مرچی ہم آست انت کہ آکو نہیں

ایرانی زبان بزاں سے ہزار سال کو نہیں تو آنت ءے اے گپ ءے ثبوت ہم ماں ایرانی کو نہیں زبانان مان آنت۔ سلیمانی بلوچی گالوار ءے بزاں تواری چو پارتی، اوستاء سنسکرت ءے ڈول ءے آنت، بلکیں، مچکٹ ءے ہم گونگ آنت، کہ کس اے گپ ءے زندہ گرتگ۔

چ<ش:

بلوچی ءے سلیمانی گالوار ءے "چ" ءے تواری ہر جاہ "ش" ءے تہا بدل بیت۔ کو نہیں بلوچی ءے کو نہیں ایرانی زبانی تہا اے ہر دو تواری است آنت۔ باز جاہاں یکیں گال ءے دوئیں آب ایلفونون (allophone) زانگ بنت۔ سلیمانی گالوار کہ چہ قلات ءے سیمسراں بندات بیت، چہ سندھ ءے بزاں ہند ءے ڈمگال بگرداں پنجاب ءے پد اب پنجاب ءے بگرداں کوہ سلیمان ءے ہند ءے دم ءے ہلیت۔
چوشکہ،

ایدگہ گالوار	سلیمانی گالوار
روح	روش
سوچ	شوش
مرچی، مروچی	مرشی
سچکان	ششکان
انچک	انشغ
مچک	تشغ

ءدگہ بزاں لبز آست آنت کہ آیانی تہا "چ" ءے تواری "ش" ءے بدل بیت۔

ش<س:

ایدگہ گالوار	سلیمانی گالوار
سوچ	سوش
سچکان	ششکان

ب-و:

بلوچی ۽ رخشانی، کپچی، سرحدی، بندی، بشکردی، لاشاری ۽ سراوانی گالوارانی ”ب“ ماں سلیمانی گالوار ۽ ”و“ ۽ بدل بیت ۽ اے ”و“ پہک چو سنسکرت، اوستا ۽ کوہنہیں پارس ۽ پیش ایرانی زبانانی ”و“ ۽ رنگ ۽ انت۔ سنسکرت، اوستا، کوہنہیں پارس ۽ ”و“ ۽ سلیمانی گالوار ۽ ”و“ ۽ توار ۽ تہاچ ڈولیس پرک نیست۔ ہے ”و“ اوستا ۽ پارتی ۽ گردی ۽ تہاہم مانیت۔ بے اے ”و“ ۽ توار بلوچی ۽ ایدگہ گالوارانی تہانیمست انت۔ چوشکہ

ایدگہ گالوار	سلیمانی گالوار
حساب	حساو
شراب	شراو
کتاب	کتاو
واب	وہاو
سبز	سوز
لئیب	لینو
نہ بیت	نہ وی
عزاب	عزاو
ثواب	ثواو
جواب	جواو

۽ دگہ اے ڈولیس سداں لہز است انت کہ آیانی تہا ”ب“ ۽ جاہ ۽ ”و“ کئیت انت۔

ش-ث:

بلوچی ۽ ایدگہ گالوارانی ”ش“ ۽ توار ماں سلیمانی گالوار ۽ ”ث“ ۽ بدل بیت۔ چوشکہ

گوژد	گوشت
گوش / گوژ	گوش
ژہ	شہ

ج<ژ:

ماں سلیمانی گالوارے ایدگہ گالوارنی ”ج“، باز جاہاں ”ژ“ ء بدل بیت۔ سلیمانی گالوارے اے ”ژ“ ہم چو پارتی ء ”ژ“ ء ہمد پ انت۔ ادا اے گپ پدر بیت کہ بلوچی ء سلیمانی گالوارے ”ژ“ باز کو ہن انت۔ بانک آگنس کورن وتی پٹ ء پولی نبشتانک ء نبشتہ کنت کہ بلوچی ء سلیمانی گالوارے ”ژ“ پہک چو پارتی ء ”ژ“ ء ڈول ء انت۔ منی حیاں ء ہم اے ”ژ“ ء سند ء وہی مزن انت ء بوت کنت کہ اے ایران ء کو ہن ء قدیمیں ”ژ“ بیت۔^(۸)

بانک آگنس کورن ء گپ وتی جاہ ء گواچن ء راست انت۔ اگاں ما کو ہمیں ء پیش ایرانی زبانانی تواراں بچاریں داں ”ژ“ ء توار چو سلیمانی گالوارے توار ء مانیت۔ سبے ڈول ء ”ژ“ ء توار ماں گردی، تاتی ء تاشی ء ہم مانیت۔ چریشی ء اید اے گپ ہم زانگ لوٹیت کہ وهد ء ہمراہی ء بازیں لیز آست انت کہ سلیمانی گالوارے تہا بندر ء ”ج“ بوتگ انت، بلے نول ”ژ“ ء بدل بوتگ انت کہ آیانی عمر سک کسان انت۔

من اے گپ ء سدگ ء دلجماں کہ سلیمانی گالوارے اے توار بزاں ”ژ“ ء توار چہ سندھی، سرانگی ء پنجابی ء زورگ نہ بوتگ، بلکہیں اے باز کو ہن ء قدیمیں توارے کہ بلوچی ء است انت۔ ادا پہ درور ما، بہتیں لیز نبشتہ کنیں۔ چوشکہ

سلیمانی گالوار	بلوچی ء ایدگہ گالوار
دراژ	دراج
پھوژ	پٹوچ
موژ	موج
واژہ	واجہ، واجگ ^(۹)
گون گیرگ	گون گبجگ
گیرگ	گبجگ

ر<ژ:

بلوچی ء ایدگہ گالوارانی ”ر“ ماں سلیمانی گالوارے ”ژ“ ء بدل بیت کہ پہک ہندوستانی زبانانی توارے۔ ”ژ“ بلوچی ء بندری توارانی تہانمست انت، اگاں بلوچی زبان ء تہا انگ گڑا آئی بندر ء، تنکین ہند آریانی زبان

انت۔ اے گپ تنیکہ پٹ ۽ پول لوٹیت کہ آیاماں بلوچی زبان ۽ ”ڑ“ توار چہ ویدی زبان یاچہ سنسکرت ۽ آتلگ یاچہ نوکیں ہند آریائی زبانوں۔۔۔؟

منی حیاں ۽ ”ڑ“ توار سلیمانی بلوچی گالوار ۽ چہ سنسکرت ۽ زرتگ کہ آزمانگ ۽ سنسکرت بکالانی سرکاری زبان بوتگ ۽ گوں بلوچستان ۽ ہم سیمسر بوتگ۔ اے گپ ۽ تہاچ شک نیست کہ بلوچی ۽ سلیمانی گالوار ۽ اے ”ڑ“ چہ سنسکرت ۽ آتلگ، پرچا کہ سنسکرت ۽ تہا ”ڑ“ ہے دروشم ۽ مانیت۔ چوشکہ برہمن < برہمنز؛ کشن < کشنڑ ۽ دگہ دگہ۔^(۱۰)

سلیمانی گالوار	ایدگہ گالوار
سارٹ	سارت
بُڑز	بُرز
زُڑتہ	زُرتہ
انوس	ارس
سزدار	سردار
گڑد	گرد
گیرت	گیرت
لُڑزغ	لرزگ
ٹُوس	ٹرس
واڑت	وارت
پُڑونغ	پرزونگ
کُڑزغ	کرزگ

بُڑز ۽ سرجمیں گال کہ آیائی تہا ”ڑ“ ۽ توار انت ۽ ایدگہ گالواراں ”ر“ انت، گوں ایرانی کوہیں ”ر“ ۽ توار ۽ ہمدپ انت۔ ہچ گال گوں ہندوستانی گالاں دپ نہ وارت۔ پمیشکا من گوں دلجمی ۽ کشت کناں کہ سلیمانی گالوار ۽ ”ڑ“ ۽ توار پہک ہندوستانی توارے کہ گوں بلوچی ۽ کوہیں توار بزاں ”ر“ ۽ ہمدپ نہ انت۔ سلیمانی گالوار ۽ ”ڑ“ باز کارمرز بیت ۽ گالوار ۽ گپ جنوکانی حیاں ہمیش انت کہ اے بلوچی ۽ بُندری توارے بلئے چوش نہ انت۔ اے توار بلوچی ۽ توارے نہ انت۔

ک<خ:

روبرکتی گالوار یا گالوارانی "ک" سلیمانی گالوار "خ" بدل بیت۔ اے گپ چارہ تپاس لوٹیت کہ اے کجام "خ" انت؟ عربی نیگ انت؟ کو نہیں پارسیگ، پہلوی، اوستا یا پارسی نیگ انت؟ یاچہ اردو زورگ بوتگ یا بلوچی ۽ چند نیگ انت کہ وہد ۽ جہل ۽ بزرانی سبب ۽ گار ۽ بیگواہ بوتگ۔۔۔؟

بوت کنت کہ اے "خ" بلوچی ۽ کو نہیں "خ" انت۔ ایرانی ۽ کو نہیں زبانوں "خ" ۽ توار است انت۔ اوستا، میدی، کو نہیں پارسی ۽ ایدگہ ایرانی زبانوں "خ" ۽ توار مانیت۔ بلوچی ہم ایران ۽ کو نہیں زبانے۔ بوت کنت کہ بلوچی ۽ تہا ہم "خ" ۽ توار بوتگ، یلئے وہد ۽ ہمرائی ۽ گار ۽ بیگواہ بوتگ۔ بلے ادا یک گپے راست کنگ لوٹاں کہ سلیمانی بلوچی ۽ تہا باز انجیں لبز است انت کہ آیانی تہا "ک" ۽ آب ۽ توار "خ" ۽ بدل بوتگ انت کہ بندر ۽ بلوچی ۽ ساچشت ۽ نہ انت۔ اے لبز بلوچی ۽ روبرکتی گالوارانی تہا "ک" ۽ توار کنگ بنت ۽ ہے لبزانی آب ۽ توار اوستا، پہلوی، کو نہیں پارسیگ ۽ ہم "ک" انت۔^(۱۱)

سلیمانی بلوچی گالوار ۽ تہا باز لبزانی دروشم بدل بوتگ انت ۽ آیانی وقتی اصلی دروشم یلہ داگت۔ ادا پے دروشم لبز نبشتہ کنگ لوٹاں کہ آیانی تہا توار رہند ۽ ردا، لبزانی رنگ ۽ دروشم باز کو ہن ۽ قدیم ذرا بنت ۽ دگہ باز لبز زور "خ" ۽ توار بدل بوتگ انت۔

ایدگہ گالوار	سلیمانی گالوار
مکن	مخن
نہ کنناں	نہ خنناں ^(۱۲)
ماہکان	مانخان

ادا پرمان گال "مکن" ۽ نیامی "ک" "خ" ۽ بدل بوتگ انت، یلئے وہدے کہ کار گال ۽ دروشم ۽ کسیت داں "ک" انت۔ چوشکہ، کھنغ ۽ کار گال ۽ "ک" وقتی جاہ درست انت، یلئے پرمان گال ۽ "ک" پرشیت ۽ "خ" ۽ بدل بیت۔ بندر ۽ اے نیام توار "ک" ۽ توار انت "خ" ۽ توار نہ انت۔

ترہوک	ترہوخ
پکیر	پکیر
ملائک	ملائخ

آئنتہ، آئتلہ، آئتلہ	آئنتہ
سین	سین
ہنیک	ہنخ
پنڈوک	پنڈوخ
شریک	شرخ
روک	روخ
وہد	وخت ^(۳)

"وخت" نامگال گوں گردی ء ہمدپ انت۔ اے کوہنیں گالے ء عربی ء چہ اوستا یا کوہنیں ایرانی زبانوں
زرتگ ء ماں عربی ء اے گال نوں "وقت" انت۔ عربی ء اے ڈولیں بازیں گال چہ اوستا، پھلوی ء ایدگہ کوہنیں زبانوں
چہ زرتگ انت۔

شلوک	شلوخ
لڈوک	لڈوخ
گنوک	گنوخ
وروک	وروخ
تاک	تاخ
نوک	نوخ
لوٹوک	لوٹوخ
نزیک	نزخ
رندوک	رندوخ
آزوک	آزوخ
چنکر	چنخر

سُلیمانی گالوار ۽ ہند ۽ دماغاں "چتر ۽ چکر" ہر دو گال کار مرز بنت۔ باز جاہاں چکر ۽ گال ہم کار مرز
بیت۔

تـث:

بلوچی ۽ روبرکتی گالوارانی "ت" ماں سُلیمانی گالوار ۽ کسانیں گالوارانی (Sub-dialects) تھا "ت" ۽ بدل بیت، وہدے کہ ایدگہ کھیں گالوارانی تھا "ت" ۽ انت۔ اگاں پٹ ۽ پوپی رہندی رد ۽ بچارے داں اے گپ پڈر بیت کہ "ت" ۽ توار نہ بُندی بلوچی ۽ تھا آست انت ۽ نیکہ ایدگہ بلوچی ۽ ہمسریں ایرانی زبانانی تھا آست انت۔ چونکہ، کو نہیں پارسیگ، اوستا، پہلوی ۽ پارتی ۽ تھا آست انت بلئے عربی ۽ "ت" ۽ دروشم یا توار رہندی نہ انت۔ بُندی اے توار ایرانی توارے نہ بیت، بلکیں سامی زبانانی توارے ۽ اے توار ماں عربی ۽ عبرانی زبانانی تھا آست انت ۽ باز جاہاں ماں فرانسیزی ۽ انگریزی ۽ تھا ہم آست انت۔ اے گپ پھک ۽ پڈر انت کہ بلوچی ۽ سُلیمانی گالوار ۽ اے چہ دگہ زبانان زرتگ۔ بوت کنت کہ "ت" ۽ عربی ۽ پارسیگ ۽ پداچہ پارسیگ ۽ بلوچی ۽ تھا پترتگ۔ پرچا کہ پارسیگ گشوکیں مردماں داں مزنیں وہدے ۽ اے ہند ۽ حکومت گرتگ ۽ پارسیگ نہ ایو کا بلوچستان ۽ سرکاری زبان بوتگ، بلکیں سرجمیں ہندوستان، اوگانستان ۽ ایران ۽ سرکاری زبان ہم بوتگ۔ چہ ایٹی ۽ ابید عربی بلوچانی نیکر ای زبان بوتگ کہ یک زمانگے ماں مدرسہاں باز محکم ۽ زور مند ہم بوتگ۔

اے "ت" ۽ عربی ۽ پارسیگ ۽ پداچہ پارسیگ ۽ بلوچی ۽ سُلیمانی گالوار ۽ پترتگ ۽ نونون انچو جاگے گرتگ کہ بلوچی ۽ چند ۽ توار معلوم بیت۔ اگاں ما بچاریں کہ بلوچی، ایران، اوگانستان، ترکمانستان، عرب ملکاں ۽ دنیا ۽ بازیں نکانی تھا گنگ بیت۔ بلکیں ہے راجانی مردم "ت" ۽ توار ۽ گشت کن آنت، بلے بلوچ ۽ گشت نہ کن آنت۔ مردنی انت کو نہیں بلوچی، پارسیگ، اوستا ۽ پہلوی ۽ اے آب یا توار بوتگ کہ عربی ۽ "ت" ۽ بلوچی ۽ "ت" ۽ نیام ۽ دگہ توارے بوتگ، اے ہے "ت" ۽ "ت" ۽ نیام ۽ توار کہ عربی ۽ "ت" ۽ تھا بدل بوتگ، (۴) بلئے بلوچی زبان ۽ تھا اے توار گار بوتگ۔ گو گنگیں زمانگ ۽ بلوچان ۽ پہ نبشنتہ ۽ سنگینیں نبشنتہ رہندی نہ بوتگ، ہمیشہ آیاں آبانی توار گیشنت نہ کنگ آنت۔

ایدگہ گالوار

سُلیمانی گالوار

کثیت

کثیت

ملکوت

ملکیت

وت	وث
بیت	بیٹ
زیت، زوت	زیٹ
کپیت	کفیٹ
لڑا تگمیں	لڑا تگمیں
جڑا تگمیں	جڑا تگمیں
کلیت	کلیٹ
گوات	گوات

د<:ز:

سُلیمانی گالوارے ایدگہ گالوارانی ”ذ“ ”ڈ“ ء تہا بدل بیت۔ ”ذ“ ء توار ہم بُندر ء بلوچی ء اصلہ توارے نہ انت ء نیکہ کو نہیں ایرانی توارے۔ اے توار بُندر ء سامی زبانانی (عربی، عبرانی، آرامی، سُرِیانی) توارے کہ سامی زبانان گپ کنوک اے توارے جو انیس ڈولے ء گشت ء گیشنت کن انت ء سُلیمانی گالوارے بلوچ چو سامی مردمانی ڈول ء ”ذ“ ء توارے ہم پہ رہندگشت کن انت۔ کو نہیں ایرانی زبانانی تہا یک توارے بوٹگ کہ ”ذ“ ء ”ذ“ ء نیام ء دگہ توارے بوٹگ۔ اے ”ذ“ کہ عربی ء تہاکار مرزبوٹگ ء انت عربی ء پہمکس توار انت۔ بلوچی ”ذ“ ء توار ہما کو نہیں ایرانی توار انت کہ آ ”دُڈ“ ء نیام ء دگہ توارے بوٹگ۔^(۱۵)

منی منّ اے ہما ”دُڈ“ ء نیام ء توار انت کہ سُلیمانی بلوچی گالوارے تہا است انت، بلے کو نہیں ایرانی اسکرپٹ یاسیا ہگانی بدل بوٹگ ء سبب ء عربی ء ”ذ“ ء آئی ء جاہ گپتگ۔ ادا، بہتس لبز پہ درور چو اے ڈول ء انت۔

سُلیمانی گالوار	ایدگہ گالوار
ہذا، ہمیدا	ہدا
میدان	میدان
پھزی	پدی
بذ	بد

سوداگر	سوزاگر
حدا	حذا
کدیں	کھذیں
پدا	پھذا
گیدی	گیزی
پاد	پھاذ
مراد	مراذ
کید	کید

گ-غ:

بلوچی ء آب یا تواریک ”گ“ کُلّیں گالوارانی تہا آست انت، بلئے بلوچی ء ایدگہ گالوارانی ”گ“، سلیمانی گالوار ء ”غ“ ء بدل بوتگ۔ اے ”غ“ کہ اُردو، پارسیگ، سندھی ء پشتو ء تہا کارمرزیت، بُندر ء کو نہیں ایرانی ”غ“ نہ انت، بلکین عربی نیگ انت۔ بُندری ایرانی ”غ“ گ ء غ ء نیام ء دگہ توارے کہ آایو کا پہلوی، کو نہیں پارسیگ ء اوستا ء تہا آست انت ء ہے ”غ“ ء توار بلوچی ء ہم بوتگ۔ بلئے و ہد ء گوزگ ء دگہ قوماں گوں نزدیک بوتگ ء سبب ء اے توار ”گ“ ء تہا بدل بوتگ۔

اگاں ما بلوچی زبان ء تہا آبتوار یا تواریک ”گ“ ء بچارایں داں ”گ“ چاردروشم ء انت۔ بلوچی ء اولی ”گ“ ایرانی زبانانی تہا ہواریں ”گ“ انت۔ دومی ہما ”گ“ انت کہ آکو نہیں ایرانی زبانان ہواریں، سببی عربی ء ”غ“ ء توار انت کہ ”گ“ ء تہا بدل بوتگ ء چاری ہما ”گ“ انت کہ آبلوچی ء جند نیگ انت۔^(۶)

بلے بلوچی ء تہا ”غ“ کہ سلیمانی گالوار ء کارمرز بوتگ ء انت، کو نہیں بلوچی ء ”غ“ نہ انت، نہ ایرانی کو نہیں ”غ“ انت ء نیکیک اوستا، کو نہیں پارسیگ ء پہلوی ء ”غ“ انت، بلئے چہ عربی ء ”غ“ ء توار ء سان ءے گپتگ۔

اگاں ما بچاریں کہ بلوچی ء روبرکتی گالوار ء پہلوی ء تہا ”گ“ ء آب کارمرز بوتگ ء انت ء ہما گال کہ گوں ”گ“ ماں پہلوی ء بلوچی ء روبرکتی گالواراں ہلا س بنت، گیشتر ہم معناء ہمتوار آنت۔ بلے سلیمانی گالوار ء گوں ”غ“ ء ہلا س بنت۔ میر عاقل خان مینگل ء شنگ ء رد ء ”گ“ ء غ ”یکے دومی ء ایلوفون (allophone) آنت۔ اگاں ”گ“ ء توارینک زورگ بہ بیت داں گہتر ء شتر تر انت کہ بلوچی ء کو نہیں توار یا تواریک۔

پہ درور، لہنتیں لہزوں بچاریت۔

سلیمانی گالوار	ایدگہ گالوار
گیمزغ	گیمزگ
گرامغ	گرامگ
رکھغ	رگگ
چشغ، چجغ	چمگ، چنمگ
سرمغ	سرمگ
رختغ	رتنگ
کھدغ	کندگ
رفغ	رفگ
پچاغ	پچہ آرگ
گون گیمزگ	گون گیمجگ
تسغ	تچگ

سلیمانی بلوچی ء تہا کہ ہر جاہ ”گ“ کہ لہزہ اول سرء کسیت داں اودا ”گ“ تواریچ ماں ”غ“ ء بدل نہ بیت ء گوں بلوچی سرجمیں گالواراں ہدپ انت، بلے اگاں ”گ“ لہزہ نیام ء یا گڈ سراں کسیت داں ”غ“ ء بدل بیت ء اے راہند ایرانی چچ زبانی تہانیست انت ء نیکہ بلوچی ء ہندری رہند اے ڈول انت۔

خ<ح:

سلیمانی گالوار ء آجاہ ء کہ ”خ“ کارمرز کنگی انت اودا ”ح“ کارمرز کن انت۔ بزاں ”خ“ ”ح“ ء بدل بیت۔ چونابلوچی ایدگہ گالوارانی تہا ”خ“ ء جاہ ء ”ح“ یا ”ھ“ کارمرز بیت۔ پہ درور، حیر محمد، حیر بیار، خدا، ء دگہ باز۔ ہے ڈول ء مکران ء ہم اے نام چوہے رنگ ء کارمرز بنت، بلے ”خ“ کارمرز نہ بیت۔

پ<ف:

بلوچی ایدگہ گالوارانی ”پ“ سلیمانی گالوار ء تہا ”ف“ ء بدل بیت۔ بلے اے ”ف“ ء بابت ء کنگ نہ بیت کہ اوستا، پہلوی، کوہنیں پارسیگ ء کوہنیں ایرانی ”ف“ انت یا نہ۔ بازیں گالانی تہا ”ف“ ء تواریچوں گودی زبان ء

"ف" ء ہمد پ انت، بلئے اے تواریک ماں سچھیں کو ہنیں ایرانی زبان ء بلوچی ء رورکتی گالوارانی تھا "پ" ء تواریک انت ء باز جاہاں گال ہم ہمدروشم انت۔ چوشکہ آپ، آپس ء دگہ بازیں گال۔۔۔ بلئے سلیمانی گالوار ء اے گال "آف" ء آفس، "آنت، بزاں "پ" ء جاہ ء "ف" کارمرز بونگ ء انت۔ سلیمانی گالوار ء "آو/áv" ء گالدروشم ء تواردروشم ہم کارمرز بنت کہ چوگردی ء ڈول ء انت۔

سلیمانی گالوار ء بلوچی ء ایدگہ گالوارانی درورے ادا بچارات۔

"مڑ دے اٹ۔ مڑ دے بچے دی آست اٹ۔ مڑ دے دیر ہندے ء ڈغارے پہ راکی زڑنت۔ مڑد جوڑا ء بہا ینیت۔ اے نغن ء باڑتی۔ روشے ء چورونغن ء برغادگ ء چک دبشتنتی۔ چور و لیورانی کہش نغن تولغ ء واڑنت۔ ہورگ ء شہ وئی پٹ ء گور۔ گڈی روش ء آرت دی بڑتی۔ بیگہ آسانی پٹ ء ڈغار ء سراوٹی نغن پک آ۔ ہمیرگاروش بازگوستہ، روش کے روشے چورد ء کہ نغن بڑنت ہندے" (۱۷)

رورکتی گالوارانی تھا اے ردچو اے ڈول نبشتہ ء شنگ بنت۔

"مڑ دے آست اٹ۔ مڑ دے بچکے ہم آست اٹ۔ مڑ دے دیریں ہندے ء ڈگارے پہ شریکی زرتگ

آنت۔ مڑد جوڑا ء ببادنت۔ اے ناناں وارنت۔ یک روچے چک ناناں برگ ء بیت کہ راہ ء چکے گندیت۔ بچک ء لیب کنگ ء نان تولگ ء وارنگ آنت۔ بچک ہورکی ء پت ء گوراشنگ۔ گڈی روچ ء آرت نے ہم بڑنگ آنت۔ بیگہ ء آسانی پت ء ڈگار ء سراوٹی نان ہم پتنگ آنت۔ ہے رنگ ء روچ بازگوستگ، روچ، کے روچ کہ بچک ء نان بڑنگ ہندے" (۱۸)

آسر: (Conclusion)

بلوچی زبان چوشکہ یک مزنیں ہندے دگے ء شنگ بیت ء بلوچی زبان ء نیام ء رساتک ء کمی انت پمیشکا بلوچی زبان تواردروشم، لوزر ہند ء بئن رہند ء رداچہ دومی ہندے گالوار ء پرک داریت۔ اے پہ بلوچی زبان ء بے سیتیں جبرے نہ انت، بلکیں وش بہتی یے کہ بلوچی ء تھا گالوارانی بازنگی (diversity) است انت ء ہے (diversity) ء سبب ء زبان شاہگان بیت۔ ہے شاہگانی ء سبب ء زانگ بیت کہ بلوچی زبان ء کجام ہندے گالوار ء سان زرتگ ء کجام ہندے بہر کو ہن تر ء سلامت تر انت۔ بلے اگاں دومی نیمگ بچارے داں زبان ء تھا گالواری رہند، بئن رہند ء لوزر ہندانی نہ گیشینگ بازیں جیرہ پیدا کن کن انت چوشکہ مروچی باندا بلوچی ء تھا است انت۔ زبان ء تھا تواریکی جیرہ نبشتہ رہندے جیرہ ء پیدا کن کن انت۔ بلے اے جیرہانی گیشینگ ء گیوار زبانزانتی رہندانی ردا گیشینگ بوت کن انت۔ بلوچی زبان ء تواردروشم جیرہ ہنکس نہ انت چوشکہ ایدگہ زبانانی جیرہ انت۔

مثال ۽ حبرۂ فرانسسیسی، انگریزی، اطالوی، ہسپانوی، چینی ۽ عربی ۽ جیڑہ گیشتر آنت۔ بلے اے زبانی دیروئی ۽ تواری رہند ۽ گیشینگ ۽ سرکاراں مزنیں جہد کنگ، پمیشکا اے زباناں دیروئی کنگ۔ بلوچی زبان ۽ وش بہتی ایش آنت کہ ایشی ۽ گالوارانی نیام ۽ بید ۽ تواری رہند ۽ دگہ بچ ڈولیں پرک ۽ تپاوتے نیست ۽ تپاوت زبانی رہندانی رداوت گیشینگ ۽ گیوار بوت کن آنت اگاں حاسیں وگوشی یے دیگ بہ بیت۔

سرشون

- ۱۔ الفنبان، جوزف، دی بلوچی لینگویج: اے ڈائیکٹو لوجی وڈ ٹیکسٹس، روٹھلج پرنٹنگ پریس ۲۰۰۶، ت، ۱۰
- ۲۔ جوزف الفنبان۔ 10-14
- ۳۔ سرجمی ۽ بچاریت پیٹرن ۽ بزانت بلد (Peterson, Josheph.H.1995:Dictionary of Sanskrit-English) ۽ مونیز ویلیمز ۽ بزانت بلد (mosiccommon AVESTA words Dictionary) ۽ ٹالمین ۽ کتاب (Inscriptions Tolman2002: A guide to the Old Persian
- ۴۔ بلوچی ۽ بازیاں گالواراں اے گال داتار یا ڈاتار آنت، یلئے سلیمانی بلوچی ۽ ہاس جیکب آباد، نصیر آباد، جھل مگسی ۽ سب گیشتر اے گال بھوتار گوشنگ بیت
- ۵۔ جگت ۽ گال سلیمانی بلوچی گالوار ۽ پہ کار گال ”اوشنگ“ ۽ کار مرز بیت، بلے روبرکتی بلوچی گالوارانی تہاپہ ”مگت“ ۽ ہاتر کار مرز بیت۔
- ۶۔ ”آگھا ۽ لبز اردو یا ہندی ۽ لبزے کہ چہ ”آگے“ ۽ در کپنگ۔ بوت کنت کہ اے ”آگے“ ۽ کڑ مگلیں دروشم آنت۔ اے بلوچی ۽ گالے نہ آنت، بلے مروچی باندا نیادی ۽ بازار ۽ بلوچی ۽ تہا کار مرز بیت۔
- ۷۔ ”اچھا“ ۽ لبز پہکیں ہندی یا اردو ۽ لبزے ۽ بلوچی ۽ تہا در آمدیں گالے زانگ بیت۔ بلے اردو ۽ اثر ۽ سبب ۽ نیادی ۽ بلوچی تہا کار مرز بیت۔
- ۸۔ سرجمی ۽ بچاریت بانک اگنس کورن ۽ نبشنانک (Korn 2010: Parthian ž, Bulliten of SOAS, school of Oriental and African studies 73,3(2010),p-415-436
- ۹۔ واجہ، مکران ۽ ”واجگ“ رخشان ۽ ہند ۽ دمگاں کار مرز بیت۔

- ۱۰۔ سنسکرت ۽ تہا اے لبز ”برہمن، کشنر“ وانگ بنت ۽ ایشی ۽ ہاتر اجناسیں آ بے ہم ٹاپینگ بوتگ۔ بے اردو ۽ تہا اے گوں ”ن“ ۽ نبشتہ بنت کہ رد آنت۔ بے ”ڑ“ ۽ توار بلوچی ۽ سلیمانی گالوار ۽ تہا ہم آست آنت۔ روبرکتی بلوچی گالوار ۽ تہا ہم ہے ”ڑ“ ۽ توار آست آنت چوشکھ ”میروانی، سلانی، باوانی، حملانی، رخشانی ۽ بازیں ہند ۽ دمگاں ”میروانی، سلانی، باوانی ۽ حملانی“ ۽ توار گنگ ۽ زانگ بنت۔
- ۱۱۔ پے درور بچار ات رونالڈ ۽ بُن رہندی کتاب (Old Persian Grammar, Texts and Lexicon) ۽ ڈی۔ این میکیزی ۽ بزانت بلد (CONCISE PAHLAVI DICTIONARY (OXFORD UNIVERSITY PRESS LONDON, 1971
- ۱۲۔ ادا سلیمانی بلوچی گالوار ۽ ”مک“ ۽ ڈروشم یلہ داگ ۽ ”خ“ ۽ تہا بدل بوتگ۔ کہ لوزانی اے ڈولیں ڈروشم گردی ۽ گرد گالی (برہوئی) ۽ تہا آست آنت۔
- ۱۳۔ ”وخت“ ۽ گال گردی ۽ گرد گالی (برہوئی) ۽ تہا ڈول ۽ کار مرز بیت، بلوچی ۽ سلیمانی گالوار گوں گردی ۽ گیشتر ہمدپ آنت۔
- ۱۴۔ پے درور بچار ات رونالڈ ۽ بُن رہندی کتاب (Old Persian Grammar, Texts and Lexicon) ۽ ڈی۔ این میکیزی ۽ بزانت بلد (CONCISE PAHLAVI DICTIONARY (OXFORD UNIVERSITY PRESS LONDON, 1971
- ۱۵۔ بچار ات ڈی۔ این میکیزی ۽ لبز بلد ۽
- ۱۶۔ محمود ذئی، موسیٰ {2011}: ناہتاک سچکان، جون۔ جولائی، ت۔ ۱۵-۲۵
- ۱۷۔ مری، محمود، گیدی کسہ {؟}، بلوچی اکیڈمی، کوئٹہ، ۱۹۷۱، ت۔ ۶۱
- ۱۸۔ محمود مری، گیدی کسہ ۽ درو آتکی دروشم ۽ روبرکتی رہند